

Андрија Јовановић

Истраживач приправник, Институт за европске студије,
Београд, Србија. 11000, Београд, Трг Николе Пашића, 11.
andrjkov@gmail.com

Америчке санкције Совјетском Савезу и изградња гасовода Уренгој – Помари – Ужгород

Енергетска сарадња у Хладном рату представља веома специфичну појаву у периоду поделе света на два супротстављена блока. Наиме, кроз готово читав период Хладног рата рата може се пратити извоз совјетских енергената, нафте и гаса, у капиталистичке државе Западне Европе, којих је у тим државама било у малим количинама, а чија је цена у Совјетском Савезу била изузетно повољна. Енергенти су највише извожени у Италију, Аустрију, СР Немачку и Француску, а када се узме у обзир колико је ова сарадња била разграната и дуготрајна може се закључити да је она представљала својеврстан вид интеграције европског континента, упркос политичко – идеолошком сукобу који је делио Европу на Исток и Запад. Сарадња западноевропских држава и Совјетског Савеза у овој области врхунац достиже у првој половини осамдестих година закључивањем уговора о изградњи магистралног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород, који представља највећи индустријски договор између Истока и Запада и назива се „Договор века“. Међутим, друга хладноратовска суперсила, Сједињене Државе, у периоду администрације Роналда Регана, коју је одликовао радикалан антисовјетски став, није остала нема на ове догађаје и тежила је да путем санкција поништи овај договор, окарактерисавши га као безбедоносну претњу за америчке савезнике. Западноевропске државе вођене економским принципима и логиком нису узеле учешће у америчким санкцијама чиме су оне постале ништавне и убрзо укинута. Ипак многе државе, укључујући Југославију, тежиле су да искористе овај тренутак и укључе своје грађевинске организације у совјетске пројекте енергетске изградње, а самим тим и узму учешће у процесу енергетске интеграције европског континента.

Кључне речи: природни гас, енергетска сарадња, „Договор века“, санкције, Совјетски Савез, Сједињене Државе, Западна Европа, Југославија

Развој гасне индустрије Совјетског Савеза у почетку је био везан за развој индустрије нафте и свој замах добија померањем експлоатације нафтних ресурса даље на исток, односно њеним измештањем на простор западног Сибира. Такође, тај процес био је директно везан и за процесе индустријализације привреде и модернизације војске који су захтевали све већу потрошњу енергената, те су геолошка истраживања нових извора била неопходна. Иако је претпоставку о постојању огромних нафтних и гасних потенцијала на територији Сибира дао још тридесетих година 20. века совјетски геолог Иван Губкин, у свом реферату на Уралско – кузбаском заседању Академије наука СССР у Свердловску, требало је да прође још много деценија како би истраживање и експлоатација сибирских угљоводоника узела маха.¹

Поставља се питање из ког разлога је било неопходно да протекне толико дуг временски период? Наиме, сами географски и климатски услови у којима је требало радити представљали су главни проблем, који је са собом носио питање исплативости експлоатације сибирских ресурса. Сибирски терен захтевао је далеко сложенији приступ приликом истраживања и експлоатације него што је био случај са ранијим областима, попут Кавказа и басена Волга – Урал. То је значило да је било неопходно изградити потпуно нову инфраструктуру, чак и нове градове и индустријске центре који би омогућили производњу и прераду на самој локацији налазишта, али и обезбедити транспорт енергената путем цевовода у условима сибирске тундре и тајге, где је 70% територије мочвара, а остатак трајно залеђен. То је такође значило и да је немогуће употребити до тада постојећу опрему за експлоатацију гаса, већ је било неопходно спровести нова технолошка решења и изградити напредније цевоводе.²

За такав подухват било је неопходно постизање консензуса на највишем државно – партијском нивоу, али и развијање институционалног система који би „сибирску кампању“ спровео у дело. Може се рећи да прекретницу у развоју совјетске индустрије природног гаса представља XX Конгрес КПСС – а из 1956. године на којем је први пут одређен императив рапидног повећања производње природног гаса, тачније учетворо-

1   Логунов (ред.) 2003: 3.

2   Perovic 2016: 16-17; Hogselius 2013: 33.

стручење производње, са 10 на 40 милијарди кубних метара.³ Исте године основана је и Управа за гасну индустрију при Савету министара – ГЛАВ-ГАЗ.⁴ Даљи развој институција у области гасне индустрије био је везан управо за откриће огромних резерви природног гаса у западном Сибиру, током прве половине шездесетих година. Из тог разлога 1965. године основано је посебно Министарство гасне индустрије - МИНГАЗПРОМ, а већ 6. јуна 1966. године откривено је највеће светско налазиште природног гаса Уренгој.⁵ Оснивање МИНГАЗПРОМ - а представља значајан тренутак јер је гасна индустрија коначно изједначена са осталим индустријским секторима. То је значило да су оквиру исте административне целине обједињени сви ресурси везани за целокупан процес од производње, преко прераде, до расподеле гаса, а то је обухватало индустријске објекте, магистралне гасоводе, подземна складишта, постројења за прераду гаса итд. Захваљујући таквој концентрацији ресурса коначно је било могуће приступити дугорочном процесу развитка индустрије природног гаса.⁶ Коначно совјетска индустрија природног гаса биће институционално обликована 1972. године оснивањем Министарства за изградњу нафтено-гасних предузећа – МИННЕФТГАЗСТРОИ.⁷

Са друге стране била је неопходна и подршка државно партијског руководства, а њу гасна индустрија добија у пуном обиму тек након 1964. године, сменом Никите Хрушчова. Ново државно – партијско руководство оличено у генералном секретару КПСС – а, Леониду Брежњеву и председнику Савета министара, Алексеју Косигину, заступало је идеју промене енергетске политике Совјетског Савеза и истицање западног Сибира у први план.⁸ Њихова подршка „сибирској кампањи“ оличена је у бројним посетама овој регији, а XXV Конгрес КПСС – а из 1976. године, најавио је убрзану индустријализацију Сибира, путем енергетских и инфраструктурних пројеката, у чијем центру је развој индустрије угљоводоника и развијање пратећих индустрија.⁹ Коначно 1978. године Леонид Брежњев одлази у Сибир и обилази Тјумен, Томск, Новосибирск, Краснојарск, Читу и Владивосток, чиме симболично најављује почетак „сибирске кампање“ у развоју совјетске енергетике.¹⁰

3 Hogselius 2013: 13-15.

4 Hogselius 2013: 18.

5 Hogselius 2013: 18; Гайказов 2003: 55-56.

6 Чешко, Трофимова, Нагаев (ред.) 2017: 22; Hogselius 2013: 40.

7 Чирсков, Нагаев 2019: 314; Hogselius 2013: 147.

8 Krempin 2016: 254.

9 Krempin 2016: 265-266.

10 Krempin 2016: 267-268.

Током овог двадесетогодишњег периода, од XX до XXV Конгреса КПСС – а, створени су услови на унутрашњем плану за почетак „сибирске кампање“. Међутим, њено спровођење не би било могуће без сарадње са западноевропским државама, као и стварања повољне климе у међународним односима током седамдесетих година. Наиме, још од двадесетих година може се пратити извоз совјетских енергената на Запад, а статистика показује да је 1928. године 14% зараде у иностраној валути долазило од извоза нафте.¹¹ Ове бројке наставиће да расту и до осамдесетих година Совјетски Савез ће 80% зараде у иностраној валути стицати извозом енергената.¹² Треба напоменути да се испрва извоз енергената заснивао на нафти, али је Алексеј КОРТУНОВ, први министар гасне индустрије, препознао природни гас као нову велику шансу за совјетску привреду.

Пресудан тренутак биле су управо шездесете године и откривање великих резерви природног гаса у западном Сибиру, када постаје јасно да Совјетски Савез, као и државе СЕВ – а, немају капацитет да те ресурсе апсорбују. Министар КОРТУНОВ је на тај начин видео велику могућност у извозу природног гаса, далеко већу него у случају нафте, јер Совјетски Савез није имао прекоокеанску конкуренцију, поготово уколико се узме у обзир да у том периоду свега пет земаља света производи природни гас (СССР, САД, Канада, Холандија и Румунија). То је даље значило и повећање зараде у иностраној валути, а самим тим и могућност да се путем увоза напредне технологије и индустријских компонената, цеви широког пречника, компресора и пратеће опреме, ојача и даље развије совјетска индустрија природног гаса.¹³

Међутим, проблем је био тај што је природни гас још увек представљао мали проценат у западноевропској енергетској потрошњи и како би постао кључни извозни продукт, требало је да постане и једна од главних сировина у европском енергетском систему.¹⁴ Погодна ситуација за реализацију овог плана десиће се 1973. године у виду нафтне кризе. Троструки скок цена нафте натераће европске државе да диверсификују изворе снабдевања, али и саме саме енергетске изворе. Нафтна криза утицаће да Запад у совјетским ресурсима види нову сировинску базу и сигурнијег партнера, преко којег би могао да надокнади губитке настале услед ембарга уведеног од стране држава чланица ОПЕК – а.¹⁵ Такође, немали допри-

11 Perovic 2016: 5.

12 Perovic 2016: 26.

13 Hogselius 2013: 68; Smil 2015: 68.

14 Hogselius 2013: 36-37.

15 Perovic 2016: 17.

нос дала је и Конференција УН о животној средини у Штокхолму, 1972. године, која је ограничила дозвољену количину сумпор – диоксида, који се у великој мери ослобађа сагоревањем нафте. То је такође, била велика шанса за природни гас који је из еколошке перспективе био далеко чистији ресурс, те се све већи број држава опредељивао за њега.¹⁶ На све то треба додати и процес детанта, који се поготово на европском континенту огледао у развијању економских веза, а енергенти су били оно што је Совјетски Савез могао да понуди капиталистичким државама, како би заузврат добио технологију, готове производе и девизе.

Може се закључити да је целокупна међународна ситуација упућивала две стране на сарадњу и од краја шездесетих година долази до првих преговора са западноевропским компанијама и владама, које у име Совјетског Савеза води државно извозно предузеће – САЈУЗГАЗЕКСПОРТ. Ти преговори биће изузетно плодотворни и крајем шездесетих, односно током прве половине седамдесетих година доћи ће до закључивања првих уговора о извозу природног гаса. Први уговор закључен је 1968. године са аустријским ОМВ – ом, а затим и са италијанском компанијом ЕНИ 1969. године. Након тога, у периоду од 1970. до 1974. године закључена три уговора са западнонемачким Рургасом која су предвиђала извоз од 11,5 милијарде метара кубних гаса годишње. Коначно током 1972. и 1974. године закључени су уговори са француским Газ де Франсом.¹⁷ Сви ови уговори били су пионирски, међутим уговор између Совјетског Савеза и СР Немачке био је типски уговор на коме ће се заснивати будућа сарадња Совјетског Савеза и западноевропских држава. Наиме, овај уговор поставио је принцип „гас – цеви“, као темељни принцип сарадње, а то је значило да ће немачке челичане испоручивати материјале за изградњу гасовода, док ће Совјетски Савез испоручивати природни гас. Управо захваљујући том принципу омогућена је експлоатација сибирских гасних поља, а октобра 1973. године прва количина совјетског гаса стигла је до СР Немачке, преко интерконекције са Чехословачком.¹⁸

На основу наведених чињеница закључује се да су до средине седамдесетих година испуњени услови како на унутрашњем, тако и на међународном плану, за спровођење „сибирске кампање“. Како сведочи Борис Шчербина, министар задужен за изградњу нафтно – гасних предузећа, интеграција сибирских налазишта енергената у совјетску привреду у том тренутку постала је централно економско питање, а као главни

---

16 Hogselius 2013: 167.

17 Драбкин 1984: 148.

18 Ђукић 2011: 13; Beltran, Williot 2016: 237-238.

проблем наметало се питање изградње система магистралних гасовода.¹⁹ Наиме, постало је неопходно градити нове гасоводе јер је Совјетски Савез, поред држава СЕВ – а, сада био у обавези да снабдева и западноевропске државе, а целокупна трансмисија одвијала се преко система и путем интерконекција.²⁰

Уренгој – Помари – Ужгород: преговори, уговори, реакције

Гигантско гасно поље код Уренгоја, чији су потенцијали током седамдесетих година утврђени на 5 трилиона метара кубних гаса, било је кључно за спровођење ових замисли.²¹ Већ у периоду од 1976. до 1980. године спроведени су масовни радови у овој регији, те је налазиште Уренгој повезано са индустријским центрима попут Чељабинска, Ухте и Пунге, док је укупна производња природног гаса на завршетку овог петогодишњег периода износила 435 милијарди метара кубних.²² Такође, у истом периоду, у сарадњи са државама СЕВ – а изграђен је и магистрални, извозни гасовод „Сајуз“, који је гасом из Оренбурга снабдевао социјалистичке државе и доприносио даљој интеграцији СЕВ – а.²³ Следећи, једанаести петогодишњи план (1981 – 1985), предвиђао је даљи раст обима радова у северном реону Западног Сибира, а нафта и гас означени су као основни показатељи економског и друштвеног развоја Совјетског Савеза.²⁴

Изградња, горепоменутог магистралног гасовода „Сајуз“ представљала је, у техничком смислу, увертиру за изградњу магистралног, извозног гасовода који би кренуо из Уренгоја. Ипак, како сведочи Владимир Чирсков министар за изградњу нафтно – гасних предузећа у периоду од 1984. до 1991. године, изградња извозног гасовода из Уренгоја представљала је до тада најзахтевнији гасоводни пројекат на свету. Наиме, сам гасовод требало је да буде дугачак 4451 километар, изграђен од цеви пречника 1420 милиметара и способан да преноси 32 милијарде кубних метара гаса годишње, све до места Ужгород на граници Совјетског Савеза и Чехословачке.²⁵ То је значило да овај гасовод мора проћи у дужини од 2000 километара кроз шуме, 700 километара кроз мочваре, 545 километара Уралских и Карпатских планина, 150 километара подручја под

19 Щербина 1982: 5.

20 Smil 2015: 110.

21 Логунов (ред.) 2003: 38.

22 Цареградская (ред.) 2009: 275; Щербина 1982: 10.

23 Щербина 1982: 11.

24 Щербина 1982: 50.

25 Чирсков 2012 78.

сталним ледом, као и преко 800 великих и малих река, односно око 220 километара подводних прелаза.²⁶

Из тог разлога, за овакав подухват, било је неопходно осигурати партнере на Западу, а као прва заинтересована страна јавио се западноне-мачки Рургас. Преговори су настављени по већ утврђеном принципу „гас – цеви“.²⁷ У таквој ситуацији, ради постизања договора око изградње будућег гасовода, председавајући Рургаса Клаус Лисен сусрео се Николајем Патоличевим, министром спољне трговине и Сабитом Оруцевим, министром гасне индустрије, још априла 1978. године у Москви. Том приликом договорена је испоруку 20 до 25 милијарди метара кубних гаса годишње преко будућег гасовода. Ова количина гаса битно би утицала на енергетски баланс СР Немачке, али је ипак процењено да овај договор не представља ризик јер совјетска страна не би угрозила транзит гаса од којег не зависи само СР Немачка, већ и друге европске државе, али и Совјетски Савез поготово услед потребе за страном валутом, као и услед обавеза које ће настати из зајмова за изградњу гасовода. Чак и уколико би дошло до застоја предвиђало се да он не би трајао дуже од неколико месеци, за које време би СР Немачка пронашла друге изворе снабдевања, пре свега холандске, или би повећала домаћу производњу.²⁸

Међутим, застој у преговорима настаће око датума почетка изградње. Са једне стране Немци су предлагали да извоз из Уренгоја започне 1988. године, док су Совјети заговарали 1984. годину, као годину почетка рада гасовода. Ипак, међународне околности утицаће на решавање овог питања у совјетску корист. Наиме, Иранска револуција проузроковаће пропаст пројекта изградње иранског извозног гасовода (ИГАТ), а самим тим и губитак планираних 13 милијарди метара кубних гаса које је требало да на годишњем нивоу преко Совјетског Савеза стижу у Западну Европу. То ће даље утицати на неопходност постизања што бржег договора између Совјетског Савеза и западноевропских држава око изградње уренгојског гасовода, који је постао и замена за ирански гас. То је значило да је у новим условима било идеално да гас потече што пре, те је Брежњев током 1979. године позвао највеће Западне компаније у Москву, ради договора.²⁹

Ипак, 1979. година, доноси нове потресе на међународном плану, у виду совјетске инвазије на Авганистан, децембра 1979. године, што

26 Логунов (ред.) 2003: 46.

27 Hogselius 2013: 178.

28 Hogselius 2013: 180-181.

29 Hogselius 2013: 182-183.

је представљало увертуру у нову кризу и захуктавање хладноратовских непријатељстава, а самим тим и нови талас антисовјетског сентимента на Западу. Министарство за гасну индустрију окарактерисало је ове догађаје као препреку за остваривање сибирског пројекта, али у исти мах владало је мишљење да западноевропске државе неће ставити геополитичке разлоге изнад економских. Такав став био је заснован на догађајима из 1968. године, односно тиме што совјетска интервенција у Чехословачкој није имала значајнији утицај на енергетске односе са Западом. Слично се догодило и овог пута, а преговори око изградње гасовода настављени су у пролеће 1980. године, превазилазећи политичке и идеолошке препреке.³⁰ Већ маја 1980. године постигнут је консензус на нивоу највиших државних руководстава СР Немачке и Совјетског Савеза, а јула исте године канцелар Хелмут Шмит и министар спољних послова Ханс Дитрих Геншер сусрели су се у Москви са Брежњевим и договорили оквирне количине гаса које би биле транспортоване од Уренгоја. Ови преговори уродили су плодом и 20. новембра 1981. године закључен је уговор између Рурга-са и Сајузекспортгаса који је подразумевао испоруке 10,5 милијарди метара кубних гаса годишње из Совјетског Савеза у СР Немачку, почевши од 1984. године. Уговор је такође обухватао и целокупан инфраструктурни пројекат изградње извозног магистралног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород у вредности од 20 милијарди немачких марака, чиме је он постао највећи индустријски договор између Истока и Запада закључен током Хладног рата, а често је називан и „Договор века“.³¹ Овај уговор потврђен је на новембарском пленуму КПСС, 1981. године, чиме је најављен почетак изградње извозног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород.³²

Нова енергетска криза настала услед Иранске револуције, довешће и до заустављања пројекта Трансмедитеранског гасовода, од Алжира, преко Туниса, до Сицилије, када Алжир буде тражио нови уговор и паритет између цена нафте и гаса. Из тог разлога и друге западноевропске земље постаће заинтересоване за „Договор века“, те се током 1982. и 1983. године овом договору прикључују се и француски Газ де Франс, холандски Гасуни, белгијски Дистригаз, аустријски ОМВ и коначно до јуна 1983. године и италијански ЕНИ.³³

30 Hogselius 2013: 184.

31 Krempin 2016: 270-271. У руској литератури термин „Договор века“ често се односи и на целокупан процес успостављања трговинског принципа „гас – цев“ између СР Немачке и Совјетског Савеза, види: Демидова, Захаров, Ефимова 2016.

32 Чирсков (ред.) 2012: 56.

33 Hogselius 2013: 188.

На основу наведеног може се видети да је кроз закључивање наведеног договора између СР Немачке и Совјетског Савеза и улазак других великих западноевропских енергетских компанија у исти, постигнута својеврсна интеграција европског континента у енергетском смислу и то мимо неповољних ситуација на међународном плану, стављајући на тај начин економски интерес и сарадњу изнад геополитичких конфронтација. Како наводи А. Драбкин, совјетски новинар који је сведочио овим догађајима, гасовод од западног Сибира до Западне Европе требало је да постане мост који ће европску економију увести у „постнафтну доба“.³⁴ Међутим, нису сви били задовољни оваквим развојем догађаја, а то се посебно односи на новоизабраног председника Сједињених Држава Роналда Регана, који је убрзо након ступања на дужност окарактерисао преговоре и могућу изградњу гасовода као претњу за безбедност америчких савезника, уз отворену жељу да пројекат заустави или одложи.

Америчка реакција и увођење санкција на изградњу гасовода

Долазак Роналда Регана на власт, његов изразити антикомунистички и антисовјетски став, означио је нови период Хладног рата. Наступајући са позиције америчких „јастребова“ Реган је тежио да Совјетском Савезу опонира на свим могућим пољима. Његова спољнополитичка и идеолошка позиција према Совјетском Савезу најбоље је исказана у кованици „империја зла“, те узевши то у обзир уопште не чуди што је министар Борис Шчербина записао да је амерички председник повео „крсташко – каубојски поход против гасовода“.³⁵

Управо у том контексту треба посматрати укључивање Сједињених Држава у преговоре, што је представљало и својеврстан преседан на међународном плану поготово у погледу енергетске сарадње. Наиме, до тада, Сједињене Државе нису узимале активну улогу у погледу извоза совјетског гаса, нити су на било који начин тежиле да спрече раније инфраструктурне пројекте, попут гасовода „Сајуз“.³⁶ Шта више, за време администрације Џимија Картера, Сједињене Државе углавном су подржавале трговину енергентима између западноевропских држава и Совјетског Савеза, сматрајући да би у периоду енергетске кризе повећа-

34 Драбкин 1984: 23.

35 Шчербина 1982: 54.

36 Gustafson 2020: 159.

ни уплив совјетских енергената на светско тржиште стабилизовао цене.³⁷ Ипак, председник Реган одустаје од овог става, те подстакнут Вилијамом Кејсијем, конзервативцем на челу ЦИА – е, питање енергетике и енергетске сарадње са Совјетским Савезом директно везује за питање безбедности америчких савезника, наводећи да би превелика енергетска зависност могла да доведе и до политичке, док би сваки вид извоза напредне технологије директно утицао на јачање совјетске војне моћи. На ово треба додати податак да је у периоду од 1970. до 1981. године извоз гаса из Совјетског Савеза у западноевропске земље порастао с 1 милијарде метара кубних на 27 милијарди, те да ниједна област сарадње Истока и Запада током Хладног рата није бележила тако убрзан раст. Зато и не чуди да је постала примарна мета америчке спољне политике. Ова промена става америчке администрације изазвала бројне негативне реакције, пре свега у Совјетском Савезу, али и у СР Немачкој, чији су стручњаци, као што је већ наведено, кроз бројне анализе утврдили да изградња гасовода од Уренгоја не представља безбедоносну претњу.³⁸

Ипак, америчка администрација није одустајала од свог става и јула 1981. године на самиту Г7 у Отави, у јеку преговора, државни секретар Александар Хејг апеловао је на савезнике да одустану од енергетске сарадње са Совјетским Савезом, обећавајући америчке енергенте, као замену за совјетски гас. Ипак, представници западноевропских држава нису били одушевљени овим понудама сматрајући да оне не би повољно утицале на енергетску безбедност Европе, а немачки канцелар Шмит у потпуности је одбацио било какву могућност инструментализације совјетског гаса у политичке сврхе.³⁹ Истрајавајући у том уверењу, као што је већ речено западноевропске државе у наредних годину и по дана закључују „Договор века“ са Совјетским Савезом.

Наиме, владе западноевропских држава сматрале су да би у било којој ситуацији изградња магистралног гасовода доносила више користи него штете, поготово уколико се у обзир узме опадање холандске производње природног гаса, као и нестабилно снабдевање енергентима са Блиског Истока. Са друге стране сматрали су да је енергетска зависност од Совјетског Савеза немогућа, јер се јавља опадање увоза совјетске нафте, као паралелан процес. Поред тога западноевропске фирме имале су бројне економске бенефите од овог пројекта, док би отказивање уговора значило плаћање отказних пенала, као и довођење у питање хиљаде

37 Hogselius 2013: 184-185.

38 Painter 2016: 292; Hogselius 2013: 185; Gustafson 2020: 159; Драбкин 1984: 6.

39 Painter 2016: 292; Hogselius 2013: 185; Андриянов, Чирсков 2009: 228.

радних места и огромних зарада од извоза опреме за гасовод, поготово када се у обзир узме чињеница да није могуће наћи тржиште које би служило као замена за Совјетски Савез.⁴⁰ Такође и саме бројке говориле су да западноевропске државе заузимају исправан став у погледу изградње гасовода. Наиме, уколико се узме у обзир да почетком осамдесетих западноевропске потребе за природним гасом износе 250 милијарди метара кубних, док укупна количина предвиђена „Договором века“ износи свега 30 милијарди метара кубних, не може бити речи о енергетској зависности.⁴¹ На крају, не најмање важно, треба узети у обзир и тежњу западноевропских држава да се, и поред нарушавања односа између суперсила, одржи детант у Европи, а као један од видова тог подухвата било је и контролисање Совјетског Савеза кроз развијање економских веза на европском континенту.⁴²

Ипак, Сједињене Државе нису биле задовољне оваквим развојем догађаја, те је Реганова администрација приступила новој стратегији, увођењу санкција на технологију и опрему која је неопходна за изградњу гасовода, а која је по уговору требало да буде упућена у Совјетски Савез. Дуго се у америчкој администрацији и структурама ЦИА – е расправљало о најадекватнијем решењу, а управо је напредна технологија гасних турбина неопходна за изградњу компресорских станица била оно што је препознато као кључ за опструкцију изградње гасовода. Поред тога, догађаји у Пољској од децембра 1981. године дали су Регану политичко залађе за спровођење ове замисли.⁴³ Из тог разлога, 29. децембра 1981. године извршном наредбом америчког председника, уведене су санкције које су обухватале прекид продаје технологије за нафтно – гасну индустрију из Сједињених Држава, као и забрану даље продаје лиценци за производњу ове технологије, због чега је, иако уз протест, 60 компанија из Сједињених Држава морало да раскине уговоре о продаји ових лиценци са западноевропским фирмама.⁴⁴

Регановом извршном наредбом отворен је нови хладноратовски фронт – гасни.⁴⁵ Ипак, западноевропске државе нису исказале жељу да се помире са Регановим одлукама, што се пре свега видело у ставу немачког канцелара Хелмута Шмита, који је навео да светска енергетска поли-

40 Painter 2016: 293; Гайказов 2003: 95.

41 Драбкин 1984: 5, 148.

42 Painter 2016: 293.

43 Painter 2016: 293-294.

44 Painter 2016: 294; Gustafson 2020: 159.

45 Андриянов, Чирсков 2009: 230.

тика не може да буде ефикасна на дугорочном плану уколико Совјетски Савез у њој не учествује или буде изолован. Такође, сличан став исказан је на заједничкој седници министара спољних послова Европске економске заједнице, чији коминике од јануара 1982. године наводи да не постоји интерес да се подрже америчке санкције, јер одржавање економских веза са социјалистичким државама представља интерес западноевропских држава.⁴⁶

Овај амерички потез ипак јесте престављао опасност за пројекат јер изградња зависила од увоза опреме, у првом реду компресора, са Запада. Наиме, совјетска индустрија није имала капацитета да произведе компресоре јаче од 16 мегавата, док је за изградњу гасовода био неопходан увоз 215 компресора јачине 25 мегавата.⁴⁷ Ипак, поред могућег негативног сценарија током зиме 1981 – 1982. године почели су припремни, пројектантски радови на гасоводу, али и радови на развоју нових компресорских технологија у „Невском заводу Лењин“ из Лењинграда.⁴⁸ Развој домаће индустрије компресора Совјетски Савез ће тежити да оствари развијањем турбинских технологија примењиваних у оквиру Министарства авиоиндустрије.⁴⁹

Ипак, Реган није одустајао и већ у пролеће 1982. године на састанцима ЕЕЗ у Версају и НАТО у Бону покушао је још једном да придобије западноевропске државе да уведу санкције Совјетском Савезу. Међутим, овај захтев је поново одбијен, овога пута уз образложење да су санкције први корак ка објављивању рата, те да увек постоји могућност ескалације.⁵⁰ Овакав став утицао је на даље погоршање ситуације, те Реган 17. јуна 1982. године уводи нове мере и проширује санкције на сву технологију која се производи по америчким лиценцама, како за америчке компаније на тлу Европе, тако и за све европске компаније које продају опрему по овим лиценцама, а које су, треба напоменути, биле кључне за производњу компресора у западноевропским државама, узевши у обзир да је већина компресорске технологије прављена по лиценци америчког Ценерал Електрика. На тај начин онемогућен је сваки извоз ове технологије у Совјетски Савез, те је претило да изградња гасовода Уренгој – Помари – Ужгород буде одложена и до три године.⁵¹

46 Драбкин 1984: 97, 100.

47 Gustafson 1989: 156.

48 Драбкин 1984: 100.

49 Демидова, Захаров, Ефимова 2016.

50 Драбкин 1984: 111.

51 Painter 2016: 295; Hogselius 2013: 179, 188-189; Драбкин 1984: 111.

Овакав амерички поступак изазвао је совјетску реакцију и већ 8. јула 1982. године ЦК КПСС – а и Савет министара доносе одлуку о почетку радова на гасоводу Уренгој – Помари – Ужгород, уз напомену да ће упркос америчким санкцијама извоз почети 1984. године, у складу са ранијим договорима. Такође, постављен је и нови циљ, а то је изградња гасовода пре рока.⁵²

Са друге стране западноевропске државе бурно су реаговале на овај покушај увођења екстериторијалних трговинских санкција, а Савет Европске економске заједнице оценио је да су санкције донете мимо консултација са државама чланицама, те да на тај начин представљају грубо кршење међународног права, наметање америчких закона на тлу Европе, те покушај да се применом силе пониште међународни уговори. Већ 11. августа западноевропске државе упутиле су ноту Представничком дому захтевајући промену америчког става у вези санкција због кршења међународног права.⁵³ Ситуација се поготово погоршала након што се испоставило да совјетско – америчка трговина житом током 1982. године није прекинута. Из тог разлога владе Немачке, Француске, Италије и Велике Британије, јавно су саветовале своје компаније да испоштују договоре са Совјетским Савезом.⁵⁴ Већ након неколико дана, 24. августа, француска фирма „Дресер Франс“ испоручила је три компресора Совјетском Савезу, чиме су америчке санкције директно прекршене. До средине септембра слично су поступиле и компаније из Велике Британије, Италије, СР Немачке и Холандије, испоручивши турбине, ватрогасну и сеизмолошку опрему у Совјетски Савез. Реганова администрација није остала нема на ове поступке те су све компаније стављене на „црну листу“, чиме им је забрањен сваки вид увоза из Сједињених Држава.⁵⁵

Овде се треба осврнути на разлог због којег су одређене западноевропске фирме биле спремне да крше Реганове санкције, а он је у потпуности на терену економске логике. Наиме, главни проблем за западноевропске фирме био је тај што би поштовање екстериторијалних санкција узроковало, као што је речено, пропаст пословних аранжмана, пре свега за немачке и италијанске челичане, а самим тим и и пропаст посла вредног 8,5 милијарди долара.⁵⁶ Истим путем је чак пошла и Велика Британија, а премијерка Маргарет Тачер, најближа Реганова европска савезни-

52 Драбкин 1984: 101, 115.

53 Андриянов, Чирсков 2009: 229-230; Драбкин 1984, 119, 121.

54 Painter 2016: 295-296.

55 Драбкин 1984: 122, 126-127.

56 Hogselius 2013: 190.

ца, сматрала је да би поштовање санкција још више погоршало већ тешку ситуацију у шкотским челичанама, наводећи да је Регановим санкцијама Британија „рањена од стране пријатеља“.⁵⁷ Реганове мере наишле су и на негативну реакцију Националне асоцијације индустријалаца, која је се изјаснила против дискриминаторних мера, узевши у обзир да су многе санкционисане компаније биле америчке филијале које су дужне да поштују законе држава на чијој се територији налазе.⁵⁸

Поред оваквог расплета Реган је и даље био одлучан да настави са санкцијама, међутим убрзо се међу америчком администрацијом јавило мишљење да је цео подухват био исхитрен и да треба тражити нови начин за решење ситуације. Творац новог приступа био је нови државни секретар Џорџ Шулц, који је сматрао да решење треба тражити у постизању ширег консензуса међу европским државама у вези енергетске трговине са Совјетским Савезом, кроз који би даље било могуће наметнути ограничења и контролисати овај процес. Са друге стране било је јасно да ће након испоруке опреме, гасовод и поред санкција бити изграђен, те би за амерички углед на међународном плану било поражавајуће да се то догоди за време трајања санкција. Узевши ове аргументе у обзир Реган је одлучио да коначно 13. новембра 1982. године укине санкције, док су западноевропске државе декларативно пристале да се не ослањају искључиво на један извор снабдевања енергентима и да раде на диверсификацији извора.⁵⁹ Такође, касније су пристале и да се ограничи на највише 25% гаса из Совјетског Савеза у укупном увозу природног гаса, као и да раде на укључивању гаса из норвешког поља Трол на европско енергетско тржиште.⁶⁰

Са друге стране изградња гасовода представљена је као главни приоритет совјетске економије, док су по сведочењима руских аутора и руководиоца Минњефтгазстроја, санкције изузетно психолошки утицале на морал совјетских радника и на убрзање темпа изградње, док министар Шчербина сведочи да је 15.000 радника и специјалиста захтевало од Минњефтгазстроја да се не прекине са радовима.⁶¹ Коначно 9. септембра 1983. године Мингазпром и Минњефтгазстрој поднели су извештај ЦК КПСС – у о пуштању у рад извозног магистралног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород, шест месеци пре планираног рока, а већ 1. јануара

57 Yergin 2011: 643.

58 Драбкин 1984: 126.

59 Painter 2016: 296-297.

60 Yergin 2011: 643; Gustafson 2020: 129.

61 Чирсков, Нагаев 2019: 75; Шчербина 1982: 55.

1984. године совјетски гас почео је да се испоручује у западноевропске државе.⁶² У совјетској јавности то је приказано као велика победа над Сједињеним Државама у Хладном рату, поготово јер је највећи гасоводни пројекат на свету завршен у рекордно кратком року.⁶³ Такође, о значају завршетка гасовода говори и снимање дводелног, играног филма „Уговор века“ (Контракт века), 1985. године, који говори о шпијунским играма које су пратиле изградњу гасовода.⁶⁴ Све то утицало је да се касније у руској јавности духовито примети да је „Реган изгубио прву рунду против Совјетског Савеза“.⁶⁵

До 1985. године отворено је још 6 паралелних гасоводних линија, а западни Сибир постао је центар гасне индустрије, захваљујући којем је 1984. године произведено 536 милијарди метара кубних гаса, чиме је Совјетски Савез прстигао Сједињене Државе у гасној производњи, док је укупан извоз у Западну Европу исте године износио 53 милијарде метара кубних гаса.⁶⁶ Ипак, треба напоменути да је извозни гасовод Уренгој – Помари – Ужгород грађен убрзаним темпом што је оставило последице на сам квалитет пројекта. Последица тога били су чести кварови на трансмисионој мрежи, тачније у просеку 28 квара годишње, као и експлозија из 1989. године која је однела велики број жртава.⁶⁷ Са друге стране ни америчке санкције нису прошле потпуно без последица, о чему најбоље сведочи податак да монтажа компресорских станица није у потпуности завршена ни 1985. године. Наиме, до 1985. године Минњефтгастрој успео је да постави 86% компресорских капацитета, што је проузроковало сталне сметње и губитке количине гаса у процесу трансмисије.⁶⁸ Такође, треба напоменути и то да је око половине компресора постављених на трансмисиону мрежу било домаће производње.⁶⁹

Учешће југословенских радних организација у изградњи магистралног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород

Посебан допринос истраживању ове теме даје и анализа документарне грађе доступне у Дипломатском архиву Министарства спољ-

62 Драбкин 1984: 147; Гайказов 2003: 97.

63 Hogselius 2013: 196; Андриянов, Чирсков 2009: 235.

64 Чирсков 2012: 78.

65 Zubok 2007: 271.

66 Hogselius 2013: 196.

67 Hogselius 2013: 196-197; Драбкин 1984: 144.

68 Gustafson 1989: 157, 160.

69 Gustafson 2020: 160.

них послова Републике Србије и Архиву Југославије. Њен допринос је у приказивању начина на који су југословенске грађевинске организације искористиле америчке санкције да пласирају своје услуге на совјетском тржишту енергетске изградње, али и на који начин је Совјетски Савез тежио да евентуално искористи специфичну позицију Југославије као могућност заобилажења санкција.

Совјетско – југословенски односи од почетка шездесетих година стављали су фокус искључиво на питања која спајају интересе две државе, док су раније расправе о блоковској подели, несврстанима, нуклеарном наоружању и различитим путевима у социјализам оставили по страни. У том смислу управо је економска сарадња препозната као основна и трајна оријентација совјетско – југословенских односа у наредном периоду, а акценат је стављен на проширење робне размене, узајамно корисне кооперације и специјализације производње као и на сарадњу на пројектантским и истраживачким радовима у свим гранама привреде неопходним за научно – технички прогрес.⁷⁰ Све ово није остало само на речима већ је имало и конкретне резултате. Наиме, од седамдесетих година рапидно расте трговинска размена две државе и већ у периоду од 1976. до 1980. године достиже суму од 17 милијарди долара.⁷¹ На основу тога може се закључити да Југославија дочекује „Договор века“ и почетак изградње магистралног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород имајући Совјетски Савез за највећег трговинског партнера.

Идеја о учешћу југословенских фирми у процесу изградње гасовода Уренгој – Помари – Ужгород објављена је на 352. седници Савезног извршног већа (СИВ) 26. марта 1981. године. Том приликом је констатовано да постоји начелна заинтересованост југословенских грађевинских организација за учешће у изградњи гасовода, те да би Савезни секретаријат за иностране послове (ССИП) требало да о томе обавести Министарство спољне трговине Совјетског Савеза.⁷² СИП поступио је у складу са налогом СИВ – а чиме су током маја 1981. године започети преговори који ће трајати наредних годину дана. Први озбиљнији преговори вођени су између 14. и 17. јула 1981. године, приликом сусрета делегације југословенских грађевинских организација коју је предводио А. Јојић, секретар

70 Више у: Bogetić 2010; Bogetić 2011; Bogetić 2014; Трипковић 2008; Трипковић 2009; Трипковић 2010; Трипковић 2011; Трипковић 2013; Трипковић 2014; Новоселцев 2020;

71 Трипковић 2011; Трипковић 2014.

72 ДА МСП ПА. 1981, СССР. Ф. 110. 417676.

Општег удружења грађевинара Привредне коморе Југославије, са делегацијом Министарства спољне трговине Совјетског Савеза. Приликом тих преговора обављено је упознавање са совјетским потребама, али и са техничко – производним могућностима које југословенске фирме могу да понуде. На основу тога постигнут је начелни договор којим је, за југословенске фирме, предвиђено извођење грађевинских и монтажних радова на компресорским станицама, на основу совјетских пројеката и опреме, као и могући увоз пратеће опреме из СФРЈ. Поред тога предвиђена је и изградња стамбених насеља дуж трасе гасовода, као и изградња целокупне инфраструктуре. Остављен је и простор да се договор разради у директној комуникацији са југословенским фирмама, а питање финансирања требало је решити на основу важећег трговинског уговора. Треба напоменути и то да извештај о овим преговорима, који је југословенска амбасада упутила ССИП – у, садржи интерну напомену да делегације које се упућују на преговоре треба да имају на уму и потребу снабдевања југословенског тржишта природним гасом у периоду од 1986. до 1990. године.⁷³

Белешка о разговору помоћника савезног секретара иностраних послова, А. Башића, са совјетским трговинским представником Стољаровим, од 28. октобра 1981. године, такође потврђује да је ангажовање на овом пројекту за Југославију значило и могућност дугорочног решења питања снабдевања природним гасом из Совјетског Савеза. Наиме, белешка закључује да би југословенска страна требало да покаже већу заинтересованост за изградњу гасовода, узевши у обзир да је то питање директно везано за испоруке гаса из Совјетског Савеза, те да би Југославија требало на време да се укључи у тако велики пројекат, како би на време обезбедила потребне количине гаса.⁷⁴

Поставља се питање шта утиче на ову југословенску намеру? Наиме, овде се треба кратко осврнути на друштвено – економски развој Југославије након Другог светског рата, који је утицао на то да она достигне ниво средње индустријализоване државе. Такав динамичан развој захтевао је и одговарајући развој производње и потрошње енергије. Међутим, индустријски развој Југославије није био усаглашен са њеним енергетским потенцијалима, те чињеница да је Југославија сиромашна енергетским ресурсима (0,1% у укупним светским размерама) није утицала на њено рационално коришћење и штедњу енергије, дозволивши недопустиво ви-

---

73 ДА МСП ПА. 1981, СССР. Ф. 112. 438145.

74 Исто. 453303.

сок ниво потрошње енергије по јединици друштвеног производа.⁷⁵ Из тог разлога Југославије ја била принуђена да увози примарне видове енергије, а у првом преду нафту, природни гас и камени угаљ.

Совјетски Савез, као најбогатија држава у погледу енергетских сировина наметнуо се као природан партнер, а увоз енергетских ресурса, пре свега нафте, може се са краћим прекидима пратити од краја Другог светског рата, али и раније узевши у обзир да је руска нафта била предмет трговинске размене још за време Краљевине Србије и Руског Царства.⁷⁶ Што се тиче природног гаса, његов увоз почиње доста касније, поготово уколико се узме у обзир да је потрошња природног гаса у Југославији до 1978. године била једнака скромној домаћој производњи. Ипак, од друге половине седамдесетих година југословенски стручњаци све више почињу да увиђају предности природног гаса над другим носиоцима топлотне енергије, карактеришући га као најмањег загађивача животне средине. У складу са тим ставовима 299. седница СИБ – а од 8. децембра 1977. године закључују да ће у наредном периоду увоз природног гаса бити неопходан. Као могући правци увоза природног гаса назначени су Совјетски Савез, преко интерконеције са Аустријом и Мађарском, али и Алжир и Иран, уколико дође до завршетка изградње гасоводне мреже која би спојила ове државе са Европом.⁷⁷ На основу тих препорука 1978. године долази до увоза прве скромне количине природног гаса из Совјетског Савеза, 136 милиона кубних метара.⁷⁸ Ова скромна количина представљаће само почетак сарадње две државе и у наредним годинама југословенски увоз совјетског гаса убрзано ће расти. На основу публикација Савезног завода за статистику СФРЈ, могуће је пратити овај раст из године у годину. Тако ће увоз совјетског гаса у години почетка преговора о изградњи гасовода износити чак 1.7 милијарди метара кубних гаса.⁷⁹ Ови подаци могу се табеларно приказати:

75 Ђајић 1992: 2-3; Ђајић 2002: 128.

76 Више у: Вишњаков 2023.

77 АЈ, 459, Ф-315, Информација о количинама гаса које ће СФРЈ бити потребне у наредном периоду, о правцима и условима снабдевања (14. април 1978. године)

78 АЈ, 459, Ф-326, Информација о потрошњи нафте и гаса до 1980. године, везано за договорени рандман – утврђени однос црних и белих деривата нафте, платнобилансној позицији земље у вези са увозом нафте; Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1978.

79 Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1981.

	Укупан увоз природног гаса (милијарде m ³)	Увоз гаса из Совјетског Савеза (милијарде m ³)	Удео совјетског гаса у укупном увозу
1978	0,26	0,14	52%
1979	0,85	0,74	87%
1980	1,55	1,45	93%
1981	1,81	1,69	93,5%

Извор: *Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije*, Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1978-1981.

Ови подаци показују да је за четири године, до године почетка преговора о изградњи гасовода, количина увоза природног гаса вишеструко увећана и да се у том процесу Совјетски Савез наметнуо као доминантан југословенски партнер, те не чуди југословенска тежња да развија даљу сарадњу са Совјетским Савезом.

Треба обратити пажњу и на још један феномен који се одвијао на међународном плану, а који је утицао да Југославија покаже заинтересованост за изградњу гасовода и тим путем реши питање снабдевања гасом. Наиме, као што је раније наведено СИБ је предложио и могућност увоза гаса из Алжира и Ирана уколико инфраструктурни пројекти у овим државама буду завршени. Раније у раду наведено је да су и друге европске државе тежиле да диверсификују своје изворе снабдевања природним гасом, тако што би се повезале се гасним пољима у овим државама. Мисли се на поменуте пројекте ИГАТ и Трансмедитеранског гасовода, чијим је завршетком условљаван и почетак изградње гасовода Уренгој – Ужгород. Међутим, као што је речено енергетска криза изазвана Иранском револуцијом довела је до пропасти ових пројеката, што је даље директно утицало на неопходност што раније изградње гасовода Уренгој – Ужгород. Закључује се да ни Југославија није остала имуна на ове потресе, те је укључивањем у највећи индустријски договор у хладноратовској Европи тежила да дугорочно реши питање снабдевања природним гасом, али и узме учешће у процесу енергетске интеграције Европе.

Две државе привешће преговоре крају и 3. јуна 1982. године закључиће споразум о изградњи компресорских станица у околини Перма, тачније код места Горнозаводск и Кунгур, док ће пар месеци касније, односно 22. октобра 1982. године закључити споразум о изградњи станице код места Орда. Уговоре су закључиле југословенске фирме Унионинжење-

ринг из Београда и Ингра из Загреба, са једне стране и Сојузвњешстројимпорт са друге стране. Поред поменутих фирми које се јављају као уговорне стране, споразумом је предвиђено и учешће следећих фирми Рад, Конграп, Термоелектро и Монтажа из Београда, Хидроелектра, Монтмонтажа, Гријање, Доминвест и АТМ из Загреба, Ђуро Ђаковић и Електромонтажа из Славонског брода, као и Унионинвест из Сарајева.⁸⁰ Цена изградње сваке компресорске станице појединачно износила је испрва 24 милиона долара, међутим имајући у виду да су америчке санкције ипак довеле до извесних измена у плановима изградње, крајња потраживања износила су 41 милион долара, што је касније створило проблеме око закључивања анекса постојећих уговора.⁸¹

На крају, подаци доступни у *Статистици спољне трговине СФР Југославије* потврђују тезу о тренду повећања увоза количине природног гаса из Совјетског Савеза, који је трајао за све време учешћа југословенских фирми у процесу изградње гасовода.

	Укупан увоз природног гаса (милијарде m ³)	Увоз гаса из Совјетског Савеза (милијарде m ³)	Удео совјетског гаса у укупном увозу
1983	2,40	2,28	94,7%
1984	2,84	2,72	96%
1985	3,06	2,97	97,1%

Извор: *Statistika spoljne trgovine SFR Jugoslavije*, Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1983-1985.

Када су утврђени фактори који су утицали на југословенску страну, поставља се питање да ли су постојали слични мотиви са совјетске стране? Пре свега, неопходно је испитати да ли је постојала совјетска тежња да се искористи специфичан положај Југославије, као могући канал за заобилажење америчких санкција и набавку западне опреме, у случају да су амерички планови заживели. Тешко је донети закључак о овоме на основу извора у српским архивима, поготово уколико се узме у обзир да је Совјетски Савез тежио да развије сопствене потенцијале како би надокнадио могуће губитке, док су са друге стране и саме санкције биле неде-

80 ДА МСП ПА. 1983, СССР. Ф. 98. 2271.

81 Исто. 441118.

лотворне и убрзо укинуте. Из тог разлога не може се са сигурношћу тврдити да је Совјетски Савез покушао да преко Југославије заобиђе америчке санкције, али у сваком случају ова претпоставка отвара могућност за даље истраживање овог аспекта совјетско – југословенских односа.

Из документације доступне у српским архивима могу се ипак сагледати извесне тешкоће које су се, услед санкција, јавиле у процесу изградње. Као главни проблем у југословенским извештајима наводи се нагла промена технологије којом је требало да буду изведени радови, што је даље утицало на промену локација самих пројеката, а у крајњој линији и до прекида припремних радова који су започети од стране југословенских фирми. Нови пројекти израђени су тек децембра 1982. године, када су санкције већ укинуте. Ово кашњење југословенски извештаји доводе у директну везу са санкцијама, те наводе да ће промене довести и до нових потраживања, као што је раније поменуто.⁸² О проблему посебно сведочи извештај службеника југословенске амбасаве Т. Карапетрова који је током октобра 1983. године обилазио југословенске раднике на свим градилиштима. Том приликом је навео да је услед економских санкција дошло до промена пројеката, што је захтевало далеко већу количину рада, са застарелом и неадекватном опремом, а све то утицало је на цену самог рада. Са радовима се наставило иако анекси нису потписани, а совјетски инвеститори нису пристали на нове цене испостављене од стране југословенских фирми.⁸³

Проблем цена представљаће централни спор у односима две стране. При самом завршетку монтажних радова на компресорским станицама, током априла 1984. године, одржано је саветовање у Москви на којем су учешће узели представници предузећа из свих држава које су учествовале у изградњи гасовода. Том приликом отворило се питање југословенског учешћа у другим пројектима, међутим совјетска страна није показала интересовање за даљу сарадњу, а као главни проблем наведена је управо цена. Наиме, констатовано је да се југословенски радови плаћају седам до десет пута скупље у односу на радове које изводе државе чланице СЕВ – а, тачније да се фирмама из ових држава исплаћује 3 до 6 милиона преводних рубаља по станици, док се југословенским фирмама за исте аранжмане исплаћује 41 милион долара. Извештај који је југословенска страна послала са овог саветовања може представљати и доказ да је испрва постојала совјетска намера да се Југославија искористи као канал за заобилажење санкција. Наиме, службеници амбасаве закључују да

82 ДА МСП ПА. 1983, СССР. Ф. 98 2271.

83 ДА МСП ПА. 1983, СССР. Ф. 98 6392.

је совјетска страна изгубила интерес за даље ангажовање југословенских фирми, јер је оно било условљено политичким и економским потребама да се умањи утицај економских санкција и изврше уговорене обавезе према СР Немачкој. Када се испоставило да ће санкције бити неуспешне и када је убрзо изградња гасовода нормализована, одлучујућу улогу у будућем избору партнера играће искључиво цена.⁸⁴

Закључак

Овај рад имао је за циљ да на примеру изградње магистралног извозног гасовода Уренгој – Помари – Ужгород сагледа вишеслојне процесе који су утицали на саму изградњу. Дат је кратак приказ развоја гасне индустрије Совјетског Савеза, као и процес успостављања трговине гасом између Совјетског Савеза и западноевропских држава, пре свега у смислу успостављања принципа „гас – цеви“. Такође, приказан је и сам процес преговора око закључивања тзв. „Договора века“, али и реакција Сједињених Држава која се огледала у увођењу санкција од стране администрације Роналда Регана. Опис санкција представља и централно место у раду, а циљ приказа био је да се објасни економска логика којом су се водиле западноевропске државе, стављајући економски интерес испред геополитичког, што је на крају пресудно утицало на неуспех санкција. На крају дат је приказ изградње гасовода у контексту совјетско – југословенских односа, а на основу наведених података могуће је донети следеће закључке везане за мотиве који су утицали на сарадњу две државе. Очигледно је да је Југославија крајем седамдесетих ушла у процес преласка на квалитетније видове горива, те је у ту сврху тежила да обезбеди и сигурне изворе снабдевања. Совјетски Савез који у погледу природног гаса није имао конкуренцију на тлу Европе, наметнуо се као природан партнер. Са друге стране међународна криза из 1979. године и пропаст енергетских пројеката у Ирану и Алжиру натераће Југославију, као и друге европске државе, да се у погледу набавке природног гаса ослони на Совјетски Савез. Из тог разлога може се тврдити да је југословенски мотив да учествује у изградњи гасовода било дугорочно решење питања снабдевања природним гасом. Са друге стране, на питање да ли је Совјетски Савез користио Југославију као канал за заобилажење санкција није у потпуности дат одговор. Наиме, иако се из југословенских извештаја види да је постојала одређена намера да се југословенске фирме искористе у овом контексту, америчке санкције биле су краткотрајне и

---

84 Исто. Ф. 95. 420863.

изградња гасовода убрзо је нормализована, тако да и уколико је ова намера постојала никада није било потребе за њеном реализацијом. Међутим, ово питање оставља могућност даљег истраживања поготово на основу грађе доступне у руским архивима.

Списак скраћеница

AJ – Архив Југославије

ДА МСП ПА – Дипломатски архив Министарства спољних послова Политича архива

Литература

1. Beltran, Williot 2016 - *Beltran A., Williot, J. Gaz de France and Soviet Natural Gas: Balancing Technological Constraints with Political Considerations, 1950s to 1980s // Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas / ed. by J. Perovic. Palgrave MacMillan, 2016. P. 231-252.*
2. Bogetić 2010 – *Bogetić D. Kriza jugoslovenskog društva početkom 1970 – ih i pitanje sovjetske pomoći opstanku Titovog režima // Istorija 20. veka. 2010. № 2. S. 79-92.*
3. Bogetić 2011 – *Bogetić D. Jugoslovensko – sovjetski odnosi početkom 60 – ih godina: razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije // Istorija 20. veka. 2011. № 3. S. 205-220.*
4. Bogetić 2014 – *Bogetić D. Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta // Istorija 20. veka. 2014. № 2. S. 199-213.*
5. Đajić 1992 – *Đajić N. Energetski izvori i postrojenja. Beograd: Rudarsko – geološki fakultet, Beograd, 1992. 232 s.*
6. Đajić 2002 – *Đajić N. Energija za održivi svet. Beograd: Rudarsko – geološki fakultet, Beograd, 2002. 230 s.*
7. Gustafson 1989 – *Gustafson T. Crisis Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy Under Brezhnev and Gorbachev. Princeton University Press, 1989. 362 p.*
8. Gustafson 2020 – *Gustafson T. The Bridge – Natural Gas in a Redivided Europe. Harvard University Press, 2020. 508 p.*
9. Hogselius 2013 – *Hogselius P. Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence. Palgrave Macmillan, 2013. 279 p.*
10. Krempin 2016 - *Krempin D. Rise of Western Siberia and the Soviet – West German Energy Relationship During the 1970s // Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas / ed. by J. Perovic. Palgrave MacMillan, 2016. P. 253-282*
11. Painter 2014 – *Painter D.S. From Linkage to Economic Warfare: Energy, Soviet – American Relations, and the End of the Cold War // Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas / ed. by J. Perovic. Palgrave MacMillan, 2016. P. 283-318*

12. Perovic 2016 – *Perovic J.* The Soviet Union's Rise as an International Energy Power: A Short History // *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas* / ed. by J. Perovic. Palgrave MacMillan, 2016. P. 1-44.
13. Smil 2015 – *Smil V.* Natural Gas Fuel for the 21st Century. Wiley, 2015. 252 p.
14. Tripković 2009 – *Tripković Đ.* Jugoslovensko – sovjetski odnosi i promena na sovjetskom vrhu 1963 – 1964 // *Istorija 20. veka.* 2009. № 1. S. 107-122.
15. Tripković 2010 – *Tripković Đ.* Odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1965 – 1967 // *Istorija 20. veka.* 2010. № 1. S. 133-150.
16. Tripković 2011 – *Tripković Đ.* Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70 – ih godina 20. veka // *Istorija 20. veka.* 2011. № 3. S. 221-228.
17. Tripković 2013 – *Tripković Đ.* Jugoslavija – SSSR 1956 – 1971. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013. 316 s.
18. Tripković 2014 – *Tripković Đ.* Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971 – 1980 // *Istorija 20. veka.* 2014. № 1. S. 181-191.
19. Yergin 2011 – *Yergin D.* The Quest – Energy, Security, and the Remaking of the Modern World. New York: The Penguin Press, 2011. 1727 p.
20. Zubok 2007 – *Zubok V.M.* A Failed Empire – The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. The University of North Carolina Press, 2007. 468 p.
21. Андриянов, Чирсков 2009 – *Андриянов В., Чирсков В.* Борис Щербина. М.: Молодая гвардия, 2009. 393 с.
22. Вишняков 2023 – *Вишняков J.B.* Энергетска политика Руског царства на Балкану крајем XIX и почетком XX века // *Токови историје.* 2023. № 1. С. 13-38.
23. Гайказов 2003 – *Гайказов, М.Н.* Василий Александрович Динков — гордость газонефтяной державы. М.: Недра, 2003. 393 с.
24. *Демидова Е.И., Захаров А.В., Ефимова Е.А.* К истории строительства экспортного газопровода „Уренгой — Помары — Ужгород“ // *Научный журнал российского газового общества.* 2016. № 2. С. 69-76.
25. Драбкин 1984 – *Драбкин А.С.* „Проект века“: факты и домыслы. М.: Международные отношения, 1984. 151 с.
26. Ђукић 2011 – *Ђукић С.* Руски гас у Европи – Од детанта до Јужног тока. Београд: ЈП Службени гласник, 2011. 182 с.
27. Логунов (ред.) 2003 – *Арктикнефтегазстрой: Медвежье, Уренгой, Ямбург – и далее везде / под ред. Е.В. Логунов (отв. ред.).* Е.: Изд-во Независимого института истории материальной культуры, 2003. 123 с.
28. Новосельцев 2020 – *Новосельцев Б.С.* Совјетско – југословенски односи крајем 60 – их и почетком 70 – их година 20. века // *Токови историје.* 2020. № 1. С. 175-195.
29. Трипковић 2008 – *Трипковић Ђ.* Побольшање југословенско – совјетских односа 1961 – 1962 // *Токови историје.* 2008. № 3-4. С. 76-97.

30. Цареградска (ред.) 2009 – Западна Сибирь: история поиска 1975 – 1995 годы (часть первая) / под ред. Л.В. Цареградская. Екатеринбург: Баско, 2009. 368 с.
31. Чешко, Трофимова, Нагаев (ред.) 2017 – Алексей Кортунув. Соратници. Ученики / под ред. В.Н. Чешко, Т.Л. Трофимова, В.Г. Нагаев (отв. ред.). М.: Союз-Дизайн, 2017. 608 с.
32. Чирсков (ред.) 2012 – Нефтьгазстрой – История и современность / под ред. В.Г. Чирсков. М.: Издательский дом «Регион-пресс Книга», 2012. 304 с.
33. Чирсков 2012 – Чирсков В.Г. Трасса жизни – Записки министра СССР. М.: Инкомбук, 2012. 352 с.
34. Чирсков, Нагаев 2012 – Чирсков В.Г. Нагаев В.Г. Слово о Борисе Щербине - 100 лет со дня рождения. М.: Возрождение, 2019. 320 с.
35. Щербина 1982 – Щербина Б.Е. Магистральный трубопроводный транспорт на рубеже 80-х годов. М.: Недра, 1982. 64 с.

References

1. Andrijanov, V., Čirskov, V., 2009. *Boris Šerbina* [Boris Shcherbina]. Moscow: Molodaja gvardija, 393 p. (In Rus.)
2. Beltran A., Williot, J., 2014. Gaz de France and Soviet Natural Gas: Balancing Technological Constraints with Political Considerations, 1950s to 1980s. In: Perovic J., eds. *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave MacMillan, pp. 231-252.
3. Bogetić, D., 2010. Kriza jugoslovenskog društva početkom 1970 – iz i pitanje sovjetske pomoći opstanku Titovog režima. *Istorija 20. veka*, 2, pp. 79-92.
4. Bogetić, D., 2011. Jugoslovensko – sovjetski odnosi početkom 60 – ih godina: razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije. *Istorija 20. veka*, 3, pp. 205-220.
5. Bogetić, D., 2014. Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta. *Istorija 20. veka*, 2, pp. 199-213.
6. Caregradskaja, L.V., ed., 2009. *Zapadnaja Sibir': istorija poiska 1975 – 1995 gody (čast' pervaja)* [Western Siberia: The History of Exploration 1975 – 1995 (Part One)]. Yekaterinburg: Basko, 368 p. (in Rus.)
7. Češko, V.N., Trofimova, T.L., Nagaev, V.G., eds, 2017. *Aleksej Kortunov. Soratniki. Učeniki* [Aleksey Kortunov. Comrades. Disciples]. Moscow: Sojuz-Dizajn, 608 p. (in Rus.)
8. Čirskov, V.G., Nagaev V.G., 2012. *Slovo o Borise Šerbine - 100 let so dnja roždenija*. [Letter about Boris Shcherbina - 100 Years Since His Birth] Moscow: Vozroždenie, 320 p. (in Rus.)
9. Čirskov V.G., ed., 2012. *Neftgazstroj – Istorija i sovremennost'* [Neftgazstroj – History and Modernity]. Moscow: Izdatel'skij dom «Region-press Kniga», 304 p. (in Rus.)
10. Čirskov, V.G., 2012. *Trassa žizni – Zapiski ministra SSSR*. [Route of Life - Notes of the USSR Minister] Moscow: Inkombuk, 352 p. (in Rus.)

11. Demidova, E.I., Zaharov, A.V., Efimova, E.A., 2016. K istorii stroitel'stva èksportnogo gazoprovoda „Urengoj — Pomary — Užgorod“ [On the history of the construction of the Urengoy - Pomary - Uzhgorod export gas pipeline]. *Naučnyj žurnal rossijskogo gazovogo obšestva*, 2, pp. 69-76. (in Rus.)
12. Drabkin, A.S., 1984. „Proekt veka“: fakty i domysly. [“Project of the Century”: Facts and Speculations.] Moscow: Meždunarodnye otnošenija, 151 p. (in Rus.)
13. Đajić, N., 1992. *Energetski izvori i postrojenja*. Beograd: Rudarsko – geološki fakultet, 232 p.
14. Đajić, N., 2002. *Energija za održivi svet*. Beograd: Rudarsko – geološki fakultet, 230 p.
15. Đukić, S., 2011. *Ruski gas u Evropi – Od detanta do Južnog toka*. Beograd: JP Službeni glasnik, 182 p. (in Serb.)
16. Gajkazov, M.N., 2003. *Vasilij Aleksandrovič Dinkov — gordost' gazoneftjanoj državy* [Vasily Alexandrovich Dinkov — Pride of the Gas and Oil State]. Moscow: Nedra, 393 p. (in Rus.)
17. Gustafson, T., 1989. *Crisis Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy Under Brezhnev and Gorbachev*. Princeton University Press, 362 p.
18. Gustafson, T., 2020. *The Bridge – Natural Gas in a Redivided Europe*. Harvard University Press, 508 p.
19. Hogselius, P., 2013. *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*. Palgrave Macmillan, 279 p.
20. Kremplin, D., 2016. Rise of Western Siberia and the Soviet – West German Energy Relationship During the 1970s. In: Perovic, J., ed. *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave MacMillan, pp. 253-282.
21. Logunov, E.V., ed., 2003. *Arktikneftegazstroj: Medvež'e, Urengoj, Jamburg – i dalee vezde* [Arktikneftegazstroj: Medvezhye, Urengoy, Yamburg – and beyond]. Yekaterinburg: Izd-vo Nezavisimogo instituta istorii material'noj kul'tury, 123 p. (in Rus.)
22. Novoseljcev, B.S., 2020. Sovjetsko – jugoslovenski odnosi krajem 60 – ih i početkom 70 – ih godina 20. veka. *Tokovi istorije*, 1, pp. 175-195. (in Serb.)
23. Painter, D. S., 2016. From Linkage to Economic Warfare: Energy, Soviet – American Relations, and the End of the Cold War. In: Perovic J., eds. *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave MacMillan, pp. 283-318.
24. Perovic, J., 2016. The Soviet Union's Rise as an International Energy Power: A Short History. In: Perovic, J., ed., *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave MacMillan, pp. 1-44.
25. Šerbina, B.E., *Magistral'nyj truboprovodnyj transport na rubeže 80-h godov*. [Magistral Pipeline Transport at the Turn of the 1980s] Moscow: Nedra, 64 p. (in Rus.)
26. Smil, V., 2015. *Natural Gas Fuel for the 21st Century*. Wiley, 252 p.
27. Tripković, Đ., 2009. Jugoslovensko – sovjetski odnosi i promena na sovjetskom vrhu 1963 – 1964. *Istorija 20. veka*, 1, pp. 107-122.
28. Tripković, Đ., 2008. Pobljšanje jugoslovensko – sovjetskih odnosa 1961 – 1962. *Tokovi istorije*, 3-4, pp. 76-97. (in Serb.)

29. Tripković, Đ., 2010. Odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1965 – 1967. *Istorija 20. veka*, 1, pp. 133-150.
30. Tripković, Đ., 2011. Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70 – ih godina 20. veka. *Istorija 20. veka*, 3, pp. 221-228.
31. Tripković, Đ., 2013. *Jugoslavija – SSSR 1956 – 1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 316 p.
32. Tripković, Đ., 2014. Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971 – 1980. *Istorija 20. veka*, 1, pp. 181-191.
33. Višnjakov, J.V., 2023. Energetska politika Ruskog carstva na Balkanu krajem XIX i početkom XX veka. *Tokovi istorije*, 1, pp. 13-38. (in Serb.)
34. Yergin, D., 2011. *The Quest – Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*. New York: The Penguin Press, 1727 p.
35. Zubok, V. M., 2007. *A Failed Empire – The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. The University of North Carolina Press, 468 p.

Необјављени извори

1. Архив Југославије:
  - Савезни завод за друштвено планирање (459)
2. Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије:
  - Политичка архива

Andrija Jovanović

Research Trainee, Institute of European Studies,
Belgrade, Serbia, 11000 Belgrade, Trg Nikola Pašića 11.
andrjkjov@gmail.com

American sanctions against the Soviet Union and construction of the Urengoy – Pomari – Uzhgorod gas pipeline

Energy cooperation during the Cold War represented a unique phenomenon in a period of world division into two opposing blocs. Throughout most of the Cold War, there was a significant export of Soviet energy resources, such as oil and gas, to capitalist Western European countries, which had limited reserves of these resources and benefited from the favourable prices offered by the Soviet Union. The main recipients of these exports were Italy, Austria, West Germany, and France. Considering the extensive and long-lasting nature of this cooperation, it can be concluded that it represented a form of integration of the European continent, despite the political and ideological conflict that divided Europe into East and West. The collaboration between Western European countries and the Soviet Union in this area reached its peak in the early 1980s with the signing of the agreement to construct the Urengoy–Pomari–Uzhhorod gas pipeline, which was referred to as the “Deal of the Century.” However, the United States, as the other superpower during the Cold War, particularly during Ronald Reagan’s administration with its strongly anti-Soviet stance, did not remain silent about these developments. The U.S. aimed to undermine this agreement through sanctions, considering it a security threat to American allies. However, Western European states, driven by economic principles and logic, did not participate in American sanctions, rendering them ineffective and soon revoked. Nevertheless, many countries, including Yugoslavia, sought to take advantage of this situation and involve their construction organizations in Soviet energy projects, thereby participating in the process of energy integration on the European continent.

Keywords: natural gas, energy cooperation, “Deal of the Century,” sanctions, Soviet Union, United States, Western Europe, Yugoslavia